

*Een theologische commentaar onder redactie van Dr. A. van Selms (†),
Dr. A.S. van der Woude en Dr. C. van Leeuwen*

Verschenen:

Genesis (I en II) door Dr. A. van Selms
Exodus door Dr. F.C. Fensham
Leviticus door Dr. B. Maarsingh
Numeri (I) door Dr. H. Jagersma
Deuteronomium (1A en 1B) door Dr. C.J. Labuschagne
Jozua door Dr. M.A. Beek
Koningen (I en II) door Dr. H.A. Brongers
Kronieken (I en II) door Dr. K. Roubos
Esther door Dr. J.A. Loader
Job (I en II) door Dr. A. van Selms
Psalmen (I en II) door Dr. N.A. van Uchelen
Prediker/Hooglied door Dr. M.A. Beek
Jesaja (I) door Dr. L.A. Snijders
Jesaja (IIA en IIB) door Dr. W.A.M. Beuken
Jeremia (I en II) door Dr. A. van Selms
Jeremia (III) en Klaagliederen door Dr. A. van Selms
Ezechiël (I) door Dr. B. Maarsingh
Hosea door Dr. C. van Leeuwen
Amos door Dr. C. van Leeuwen
Micha door Dr. A.S. van der Woude
Jona/Nahum door Dr. A.S. van der Woude
Habakuk/Zefanja door Dr. A.S. van der Woude
Haggai/Maleachi door Dr. A.S. van der Woude
Zacharia door Dr. A.S. van der Woude

DEUTERONOMIUM

deel I A

© 1987 Uitgeverij G.F. Callenbach bv, Nijkerk

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 90 266 0727 X

VERANTWOORDING	13
TER INLEIDING: HET BOEK DEUTERONOMIUM	16
INLEIDING TOT DE LITERAIRE ANALYSE	21
1. De structuuranalyse van getalscomposities	21
2. De tekst en zijn indeling	22
3. De afbakening van 'kleinere' en 'grotere' teksteenheden	23
4. De logotechnische analyse	25
5. Compositiemodellen	27
i. Het getalschiasme	27
ii. Het 7+4-patroon	29
iii. Het dekalooog-model en het pentateuch-model	30
iv. Het menora-model	30
v. Het balansmodel	32
vi. Concentrische structuren	33
vii. De kleine en grote tetraktys	33
6. Symboolgetallen als structuurgetallen	35
a) Zeven	37
b) Tien	37
c) Elf	38
d) Dertien	38
e) Zeventien en zesentwintig	39
f) Drieëntwintig en tweeëndertig	41
g) Negenendertig	41
h) Vierenvijftig	42
i) Vijfenvijftig	42
j) Achtenvijftig	42
k) Drieënzestig	42
7. Samenhang van vorm en inhoud	44
INLEIDING TOT HET EERSTE HOOFDDEEL: Deut. 1-11	49
INTRODUCTIEVERHAAL: 1:1 – 3:29 OP WEG NAAR HET BELOOFDE LAND	53
Literaire analyse van 1:1 – 3:29	55
I 1:1-5 Woord vooraf ter inleiding van het boek	64
II 1:6-18 Horeb, startpunt van de tocht naar het beloofde land	84
1. 1:6-8 God geeft het startsein voor de tocht	85
2. 1:9-15 Maatregel van Mozes: spreiding van politieke verantwoordelijkheid	95

a *Het genre en het literaire kader*

Fundamenteel voor het verstaan van het boek Deuteronomium is dat we te maken hebben met een stuk actuele prediking. De literaire vorm van het boek is, zoals uit het opschrift blijkt, een serie toespraken van Mozes, gericht tot de Israëlieten aan de vooravond van de inbezitting van het beloofde land. Deze vorm wordt echter niet consistent door het hele boek heen volgehouden, want er wordt van afgeweken in de opschriften (1:1-5; 4:44-49; 29:1 en 33:1), in de vele mededelingen over handelingen van Mozes (4:41-43; 5:1; 27:1,9,11; 29:1(2); 31:1,7,9v., 14vv., 22,24v.,30; 32:44v.,48; 34:1-4, 5-8, 10-12) en in de mededelingen over Aäron en de Leviëten (10:6-9) en over Jozua, de opvolger van Mozes (31:23 en 34:9). Dit gegeven op zich maakt al duidelijk dat het gaat om een van commentaar voorziene 'uitgave van de leer van Mozes'. Daaronder moeten we verstaan: een theologisch program van vermaningen, beginselen en eisen, dat als de leer van Mozes wordt gepresenteerd vele eeuwen na zijn dood.

De benaming 'Deuteronomium' is afgeleid van het griekse woord *deuteronomion*, 'tweede (c.q. herhaalde) *tora*', een niet helemaal juiste vertaling in de LXX van de term *mišnē hattōrā hazzōt* in Deut. 17:18, die eigenlijk 'afschrift van de tora' betekent. Desniettegenstaande geeft ze de bedoeling van het boek als een 'herhaalde leer', een misjna, niet onaardig weer.

In feite is Deuteronomium een pseudepigrafisch geschrift, d.w.z. een geschrift dat niet onder de naam van de eigenlijke auteur is uitgegeven, maar onder een andere naam. Een dergelijk geschrift pretendeert de gedachten en belevenissen van een groot figuur uit het verleden te bevatten. Andere voorbeelden van dit type geschrift zijn de bijbelse boeken Spreuken, Prediker, Daniël, Jona en Openbaringen, alsmede de buitenbijbelse pseudepigrafen. De diepste bedoeling van een auteur met het leggen van woorden in de mond van belangrijke historische figuren was om zijn geschrift met gezag te bekleden – een gebruik dat in de bijbelse tijd volkomen acceptabel en heel normaal was. Door het boek Deuteronomium als de woorden van Mozes te presenteren, gaf de deuteronomist – zo duid ik voor het gemak de eindauteur aan – de daarin aangeboden leer en prediking de status van profetie en kende hij aan het boek het hoogst denkbare menselijke gezag toe. Het boek Deuteronomium is inhoudelijk en structureel een integraal deel van het grote deuteronomistische geschiedverhaal, dat van Genesis tot II Koningen loopt, het theologisch geïnterpreteerde verhaal van het ontstaan, het leven en de ondergang van Israël tegen de achtergrond van de wereldgeschiedenis. In dit grote geheel moet het boek gelezen worden. Het dient geïnterpreteerd te worden in

het specifieke kader, waarin het is gezet, d.w.z. na het relaas van de voorgeschiedenis van Israël, waarin de toezegging van land een fundamenteel belangrijke rol speelt, en vóór het verhaal over de inbezitting van het land. Het staat in zijn onmiddellijke context ingekaderd tussen de voorbereidingen voor de bewoning van het land (in Num. 32-36) en de inbezitting van het land (in Joz. 1-21). Het thema van het land, dat beloofd was, in bezit genomen is, maar ten slotte verloren is gegaan, loopt als een rode draad door het deuteronomistische geschiedverhaal heen. Het verhaal in zijn uiteindelijke vorm is dan ook tot stand gekomen na het verlies van het land, in de ballingschapsituatie.

In dit geschiedverhaal heeft het onderdeel Deuteronomium een specifieke bedoeling: de presentatie van de grond- en gedragsregels, die normatief zijn voor Israël om te leven en te overleven in het land. Daarbij wordt van het indringende genre van de afscheidsrede (sterfbedtoespraak) gebruik gemaakt. Vgl. de laatste woorden van Jakob (Gen. 49), Jozua (Joz. 23), Samuël (I Sam. 12) en David (II Sam. 23). De leer van Mozes wordt gepresenteerd als de laatste woorden, het geestelijk testament, van de grote leider, leraar en profeet aan het begin van Israëls geschiedenis, vlak voor zijn dood. Als profetische leraar schrijft hij voor wat er moet gebeuren en voorziet en waarschuwt hij voor wat er in de toekomst kan gebeuren. Het genre van de afscheidsrede wordt verrijkt met een groot aantal elementen uit het hele politiek-maatschappelijke leven en het intermenselijk verkeer: de wijsheid, de relatie ouder-kind, verbintenissen en verdragen, meer specifiek vazalverdragen. De invloed van deze laatste is vaak schromelijk overdreven voorgesteld, als zou het boek zelf de vorm van een vazalverdrag hebben – zie de excurs, *De b'rit-voorstelling in Deuteronomium*, na 4:11-14. Deuteronomium komt m.i. beter tot zijn recht, wanneer men het als afscheidsrede en niet als 'verdragstekst' typeert. Aan het relaas van de wordingsgeschiedenis van Israël, waarbij het belangrijkste geestelijke erfgoed uit de traditie wordt gepresenteerd (Genesis-Numeri), heeft de deuteronomist met het boek Deuteronomium een actualiserende samenvatting toegevoegd van datgene wat hij als constitutief beschouwde voor het leven en geloof van Israël. De literaire 'setting' van Deuteronomium is, dat Israël deze samenvattende prediking in de drempelsituatie vóór de (her)vestiging in het land hoort, en op deze wijze nadrukkelijk bepaald wordt bij de essentie van zijn geloof en bij de gedragscodes, waarbij dit volk staat en valt.

Daarnaast diende dit actuele stuk prediking ertoe om de ontheemde, landloze, vernederde en geestelijk verslagen Israëlieten van de ballingschap met hoop voor de toekomst te vervullen en weer zelfrespect te geven. De grote nadruk op de vervulling van YHWHs toezegging van land aan de aartsvaders en op het onlos-

makelijke verband tussen de bevrijding uit Egypte en de landgeving, is bedoeld de verwachtingen rond, en de hoop op, hervestiging in het eigen land theologisch te onderbouwen. De met klem naar voren gebrachte gedachte van de hoge status van Israël als het eigen, heilig, priesterlijk volk van YHWH, dat door zijn gehoorzaamheid aan de leer van Mozes uniek is in de volkerenwereld, alsmede de voor het eerst in Deuteronomium gepresenteerde verkiezingsgedachte, hadden de bedoeling het gedesillusioneerde Israël van de ballingschapsituatie weer een eigen identiteit en een waardige status onder de volken te geven – zie de excurs na 7:5-6 over de verkiezing.

b *De Sitz im Leben: doelgroep en auteur*

De reden voor de keus van deze 'setting' moet in een bepaalde historische context worden gezocht. Uiteraard is de keus literair bepaald door de plaats, die het boek in het grote geschiedverhaal inneemt: vlak vóór de verovering van het beloofde land, met de Israëlieten op de Jordanoever in een drempelsituatie, waarbij de grote leider, Mozes – die volgens de traditie het land nooit heeft betreden, maar in het oostjordanse land gestorven is – een afscheidsrede houdt. Naast deze literaire overweging dient ernstig rekening gehouden te worden met een historische realiteit: dat we te maken hebben met één van de golven van naar Palestina terugkerende ballingen uit Babylonië en elders, die op het punt staan de Jordaan over te steken om zich opnieuw in het land van hun voorouders te vestigen. Hun leider, iemand uit de priesterlijk-profetische schrijverskring, waarin het boek Deuteronomium werd voorbereid en zijn beslag heeft gekregen, presenteert het boek als een blauwdruk voor een nieuw begin. Zijn oogmerk is om duidelijk te maken dat wie zich houdt aan wat in dit boek staat, alle gevaren en tegenstand ten spijt, het land zal binnengaan en daar lang en gelukkig zal wonen, want bij deze tweede vestiging zullen de fatale fouten, die de voorouders tijdens de eerste bewoning hebben begaan, voorkomen worden.

Het diep ernstige, bewogen en hartstochtelijke karakter van de prediking van dit boek op zich al noopt ons aan te nemen dat het in een concrete, actuele historische context gesitueerd moet worden: de terugkeer uit de babylonische ballingschap. Het boek bevat geen theoretische bezinning over de rechte bewoning van het land, maar een zeer praktisch, constructief restauratieprogramma na de catastrofe, met het oog op de hervestiging in het voorouderlijk land. De spreker is in werkelijkheid de woordvoerder van de deuteronomistische herstelbeweging.

Door middel van de pseudepigrafische vorm richt hij zich bij monde van Mozes tot zijn eigen generatie. Formeel voert Mozes het woord: deze richt zich tot het Israël van toen, maar in feite is de deuteronomist aan het woord, die het Israël van zijn tijd aanspreekt. Kenmerkend van het boek is de in het oog springende dubbele bodem voor wat de aangesprokenen betreft – de expliciete toevoorders in het verleden en de impliciete eigentijdse hoorders, iets waar ik steeds op zal wijzen bij de uitleg. Naast de indrukwekkende vorm en inhoud, is het hieraan dat het boek zijn fascinerende retorische kracht ontleent.

Uit het voorgaande is het al duidelijk geworden dat we uit het boek zelf meer te weten komen over de *Sitz im Leben* en de concrete doelgroep dan over de auteur(s). Voor het verstaan van het boek is dit niet erg, omdat de kennis van de concrete situatie van degenen voor wie het boek geschreven is, veel belangrijker is dan kennis betreffende het auteurschap ervan. De auteur(s) zelf wilde(n) trouwens bewust anoniem blijven: het literaire product is belangrijker dan de maker(s). Zonder hier in detail in te gaan op de ingewikkelde kwestie van de ontstaansgeschiedenis van het boek – iets dat in het kader van de redactiegeschiedenis in het derde hoofddeel behandeld zal worden (zie de *Verantwoording*) – dient alleen gezegd te worden, dat de opvatting, dat Mozes de auteur is, een grove misvatting is, omdat zij een totale miskenning betekent van het evident pseudepigrafische karakter van het boek als actuele prediking.

Deuteronomium heeft een lange voorgeschiedenis en een boeiende wordingsgeschiedenis. Voor wat bepaalde maatschappelijk-juridische onderdelen betreft, liggen de wortels ervan in het verre verleden vóór de koningentijd. De theologische inzichten betreffende YHWH als de enige God van Israël zijn terug te voeren ten minste tot de YHWH-alleen-beweging onder Elia en Elisa en andere YHWH-getrouwen in de confrontatie met het kanaänitische polytheïsme in het noordelijke rijk. In deze beweging had ook de profeet Hosea zijn plaats, gezien de sterke verwantschap tussen het boek Hosea en Deuteronomium. De invloed van de prediking van Amos, die in het noorden zijn profetische taak vervulde, mag niet onderschat worden. Het spreekt boekdelen dat de aanhangers van Amos, die na 722 v.C. uit Noord-Israël waren uitgeweken naar Juda en Jeruzalem, een grote rol gespeeld hebben in de teboekstelling van zijn profetische uitspraken en dat het boek Amos ons in een deuteronomistische redactie is overgeleverd.

De basiselementen van het latere boek Deuteronomium werden na de ondergang van het noordelijke rijk in 722 v.C. door vluchtelingen naar Zuid-Israël gebracht. In Jeruzalem vond tijdens de regering van Hizkia vermoedelijk de eerste redactie plaats in de kringen van wat we de Deuteronomium-beweging kunnen noemen.

Welke vorm een dergelijk geschrift had en wat de inhoud ervan was, is absoluut niet meer vast te stellen. Het vaststellen van een 'oer-Deuteronomium' is m.i. een illusie en hoeft niet serieus genomen te worden. Evenmin weten we met enige zekerheid iets betreffende de vorm en omvang, die dit hypothetische geschrift in de daaropvolgende tijd gedurende de regering van Manasse heeft gekregen. Een plausibele veronderstelling is, dat het geschrift in die tijd, gezien het syncretistische godsdienstig beleid van deze koning, ondergronds gehouden moest worden en dat het toen reeds zijn pseudepigrafische karakter heeft gekregen. Het is verder niet onaannemelijk te veronderstellen dat dit geschrift op een veilige plaats in de tempel opgeborgen werd en in 621 v.C. weer boven water kwam en de stuwende kracht werd achter de reformatie van Josia. De laatste redactie vond rond het einde van de babylonische ballingschap plaats – de ondergang van het volk Israël (niet alleen Noord-, maar ook Zuid-Israël) en het begin van het herstel in de ballingschap worden als bekend verondersteld in 4:25-31; 28:58-68; 30:1-10; 31:29 en 32:1-43.

Het boek werd geboren tijdens de bittere (dubbele!) ervaring van ondergang en landverlies, en wel in kringen waarin de vaste wil tot voortbestaan en tot het handhaven van het geloof in God YHWH bestond. Vanuit de diepe in die tijd gegroeide overtuiging, dat de ondergang van het volk en het teloorgaan van het land te wijten waren aan ontrouw aan YHWH, werd het boek omgewerkt tot een duidelijke, ondubbelzinnige richtlijn voor herstel. Het ideaal was onmiskenbaar: één volk, één God, één land, één cultusplaats, één leraar met één leertraditie. De leer van Mozes werd gepresenteerd als de exclusieve heilsweg, die het enig juiste model van geloven en handelen bevat. Omdat alleen aan deze leer goddelijk gezag toegekend werd, was ze in absolute zin normatief voor het geloof en de levenswandel. De primaire functie van de zogenaamde 'canonformule' (4:2) was dan ook om de sufficiëntie en de absoluutheid van deze leer te garanderen. Aan duidelijkheid liet ze niets te wensen over. De theologische vooronderstellingen zijn op zo een eenvoudige wijze geformuleerd dat ze als simplistisch overkomen: het nakomen van het hoofdgebod (de exclusieve verering van God YHWH) en van de andere geboden van de Tien Woorden, alsmede de hele verdere leer van Mozes, zijn vermaningen en zijn voorschriften, leidt tot landbezit, voortbestaan, voorspoed en geluk (vgl. 4:1,40; 5:16,29; 6:3,18,24; 8:1; 10:12v.; 11:8v.,26-28; 12:25,28; 16:20; 25:15; 28:1-14; 30:6, 15-16 en 32:47). Het in de wind slaan ervan leidt tot rampspoed, ongeluk, landverlies en ondergang (4:25-28; 6:15; 7:4; 8:19v.; 11:17; 28:15-68; 30:17-20).

1. De structuuranalyse van getalscomposities

Aangezien het boek Deuteronomium op grond van recent onderzoek gebleken is een getalscompositie te zijn, dient het primair als zodanig geanalyseerd te worden. Indien getallen een fundamentele rol gespeeld hebben bij de totstandkoming van het boek voor wat zijn vormgeving betreft (zijn indeling en zijn omvang en de structuur van de diverse onderdelen), dan kunnen we de werkelijke structuur van het boek alleen op het spoor komen door middel van een numerieke structuuranalyse. Het literairkritisch onderzoek is dan primair een getalkritisch onderzoek en richt zich allereerst op de vormgeving en het blootleggen van de getalsstructuren en de op getallen gebaseerde compositiemodellen.

Dat Deuteronomium een getalscompositie is, is vooralsnog voor de lezer een hypothese, maar deze hypothese zal door de numerieke structuuranalyse bevestigd en bewezen worden. Onder 'getalscompositie' verstaan we een literair werk dat in zijn omvang, indeling en structuur fundamenteel door een beperkt aantal getallen wordt bepaald. Het verschijnsel 'getalscompositie' en de daarbij behorende structurerende rol van getallen is iets dat al langere tijd bekend was bij kenners van de literatuur van de klassieke oudheid en van de middeleeuwen, maar tot nu toe, op enkele uitzonderingen na, onbekend is gebleven in de kringen van bijbelgeleerden.

In zijn boek *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern-München 1973, heeft E.R. Curtius aangetoond hoe auteurs sedert de klassieke oudheid tot de late middeleeuwen toe hun werken niet uit de losse pols geschreven hebben, maar dat ze aan strenge compositieregels gebonden waren. Met nadruk wijst hij in het hoofdstuk 'Zahlenkomposition' aan de hand van vele voorbeelden op de rol van het getal als tekststructurend element en met name op de grote invloed die *Sapientia Salomonis* 11:21 '*Omnia in mensura et numero et pondere disposuisti*', 'Gij hebt alles naar maat en getal en gewicht geordend', heeft gehad op de middeleeuwse literatuur.¹

In het algemeen waren bijbelgeleerden bereid te aanvaarden dat de zogenaamde 'poëtische' teksten van de bijbel op grond van strenge compositieregels tot stand zijn gekomen, maar wat de 'proza'-teksten betreft, werd vrijwel algemeen aangenomen dat deze min of meer uit de losse pols geschreven werden. Men was zich er ook wel van bewust dat bepaalde teksten volgens vaste patronen gestructureerd werden, zoals bijvoorbeeld de alfabetische gedichten, Psalm 37, Psalm 111 en 112 (die ieder 10 verzen hebben), Psalm 119, Spreuken 31:10-31 en met name het boek Klaagliederen met zijn 5 hoofdstukken en 7 groepen van 22 verzen. Deze

gedichten werden echter lange tijd niet onderkend als evidente voorbeelden van getalscomposities. Het is de grote verdienste van de oostenrijkse geleerde Claus Schedl dat hij de aandacht heeft gevestigd op het feit dat de bijbelse geschriften (inclusief de prozateksten) volgens strenge regels *gecomponeerd* werden en dat getallen een fundamentele rol gespeeld hebben bij de structurering van de tekst. Uitgaande van de ontdekking dat het nauwkeurig afwegen en tellen van woorden de grondslag was van de bijbelse compositiekunst heeft Schedl een methode ontworpen om de structuur van de tekst bloot te leggen: de *logotechnische* analyse (afgeleid van het nieuw-Griekse woord *logotechnia*, dat 'literatuur', 'woordkunst', 'spraakkunst', d.w.z. 'woordtechniek' betekent). Deze methode houdt in dat in een tekst het aantal woorden per teksteenheid, vers, zin en syntactisch en inhoudelijk onderdeel wordt geregistreerd en dat op grond daarvan het compositiemodel kan worden vastgesteld. In zijn boek *Baupläne des Wortes. Einführung in die biblische Logotechnik*, Wien 1974 heeft hij de eerste stappen gezet onderweg naar een systematische opsporing van de diverse compositiemodellen en in vele andere publicaties de structurerende rol van getallen in de bijbelse compositiekunst aangetoond.²

Het door Schedl ontdekte principe en zijn logotechnische methode voor tekstanalyse worden in de hier gepresenteerde literaire analyse van Deuteronomium kritisch toegepast, uitgebreid en verfijnd. Deze wijze van tekstontleding zal blijken een hoogwaardig instrument voor tekstontsluiting te zijn.

2. De tekst en zijn indeling

Alvorens de logotechnische analyses uiteen te zetten, moeten we eerst iets zeggen over de tekst die we gaan analyseren. Deze is de tekst die in de masoretische overlevering in de *Codex Leningradensis* bewaard is gebleven, de tekst die ook gebruikt werd voor de moderne gedrukte wetenschappelijke uitgaven van de *Biblia Hebraica* (BHK en BHS). Voor mijn eigen onderzoek maak ik gebruik van een fotomechanische facsimile-uitgave van *Codex L*, uitgegeven onder de titel *Pentateuch, Prophets and Hagiographa, Codex Leningradensis B 19A*, Jerusalem 1970. Het is mij gebleken dat de originele tekst van de codex onmisbaar is, omdat daarin bepaalde aanwijzingen voor de structuur van de tekst te vinden zijn die niet in de gedrukte teksteditie voorkomen (zie de inleiding bij 1:1-5 en *Opm. 1* bij 1:29-33). Bovendien is gebleken dat in de gedrukte uitgave cesuren (spaties) in de tekst aangebracht zijn, die niet in de codex voorkomen, maar berusten op het

inzicht van de desbetreffende uitgever. Deze ongeoorloofde en op subjectieve gronden aangebrachte cesuren kunnen, doordat ze vaak onjuist zijn, misleidend werken, daarom kunnen we ze beter negeren en ons uitsluitend baseren op de in de codex zelf voorkomende cesuren en op de structuur van de tekst en zijn inhoud (zie beneden).

Het feit dat we ons op de teksttraditie van *Codex L* baseren berust op een principiële overweging, namelijk dat binnen één bepaalde teksttraditie ook één bepaalde visie op de numerieke structuur van de tekst bewaard is gebleven. Dat betekent dat het als ongeoorloofd beschouwd moet worden verschillende teksttradities te mengen. Voor de tekstkritiek wil dit zeggen dat men er buitengewoon voorzichtig mee moet omgaan en dat er voor gewaakt moet worden dat een tekst wordt gereconstrueerd die nooit heeft bestaan. Dit houdt evenwel niet in dat andere teksttradities en andere lezingen van de tekst principiële zullen worden genegeerd, want in de gevallen dat er tekstkritische problemen rijzen – en dat moet evident zijn – zullen we de hulp van de andere tradities en lezingen nodig hebben. Zulke gevallen zijn echter uiterst zeldzaam in Deuteronomium, met name als het gaat om een eventuele tekstwijziging die van invloed is op het aantal woorden in de tekst (10:13; 11:8 en 32:5). Het zal blijken dat de numerieke structuuranalyse de grote betrouwbaarheid van de in *Codex L* overgeleverde tekst bevestigt. Dit houdt in dat we vanuit de logotechniek onze tekstkritische arbeid kritisch zullen moeten evalueren en tot een geheel nieuwe oriëntatie in de tekstkritiek zullen moeten komen.

3. De afbakening van 'grotere' en 'kleinere' teksteenheden

De eerste taak in de literaire analyse is de afbakening van de 'grotere' en 'kleinere' teksteenheden, de vaststelling van de omvang en de indeling van de tekst. In sommige bijbelboeken bieden de masoretische cesuren, de *pārāšā p^etuḥā* (-P-) voor de afbakening van de 'grotere teksteenheden' en de *pārāšā s^etumā* (-S-) voor de afbakening van de 'kleinere teksteenheden', een groot houvast, maar in het boek Deuteronomium is dat niet het geval. De reden is dat deze cesuren in *Codex L* niet consistent werden aangebracht. Ze ontbreken vaak waar men ze zou verwachten. Dat geeft ons echter niet het recht ze, voor zover ze voorkomen, te negeren. Daarom zullen we bij onze indeling van de tekst ze respecteren. In het geval van de -S- onderscheiden we een tweeledige functie: 1) als *cesuur* tussen diverse teksteenheden (bijv. na 2:1 en na 2:8a) en 2) ter *markering* van één of meer verzen

binnen dezelfde 'kleinere teksteenheid' (bijv. tussen 2:16 en 17 en in de dekaloo-perikoop – vgl. de inleiding bij 2:8b-15 en bij 5:12-16).³

De afbakening van de diverse teksteenheden berust uiteraard ook op de inhoud: met elkaar samenhangende gedachtencomplexen in een aantal verzen vormen een 'grotere' of 'kleinere' teksteenheid. De ervaring heeft ons echter geleerd dat een uitsluitend op de inhoud gebaseerde afbakening niet altijd objectief is, wat ook blijkt uit het feit dat geleerden de tekst vaak heel verschillend afbakenen (vgl. bijv. de *Litteraire analyse van 4:1-43*). Uit onze logotechnische analyse zal telkens blijken dat de getalsstructuur van de teksteenheid een exact en vrij objectief criterium is voor de vaststelling van de juiste afbakening. We zullen namelijk ontdekken dat iedere coherente teksteenheid gecomposeerd is volgens een bepaalde vaak meerdere malen gebruikte compositieformule die gekenmerkt wordt door het gebruik van een beperkt aantal typische structuur-getallen (zie boven de *Verantwoording*). Met behulp van deze compositieformules kunnen we de op de inhoud gebaseerde afbakening controleren en corrigeren en zo de indeling van een grotere teksteenheid in een aantal kleinere met vrij grote precisie vaststellen. We zullen telkens constateren dat de tekst geen andere indeling toelaat dan de door de compositieformules vereiste afbakening (zie de inleidingen bij de diverse 'grotere' en 'kleinere' teksteenheden). Het eindresultaat van de logotechnische analyse van de hoofdstukken 1-11 laat dan ook een verrassend knappe, eveneens aan structuurgetallen gebonden indeling van het geheel zien (vgl. de *Inhoudsopgave*, en zie beneden de *Inleiding bij het eerste hoofddeel: Deut. 1-11*).

Indien de compositieformules doorslaggevend zijn voor de vaststelling van de tekstindeling, spreekt het vanzelf dat ze ook bepalend zijn voor de beantwoording van de tweede vraag waarmee de literaire kritiek zich bezig houdt: is de tekst een eenheid? De logotechnische analyse zal bij alle perikopen waar de eenheid van de huidige tekst in het geding is, van geval tot geval duidelijk laten zien dat de huidige tekst een weldoordachte eenheid is en niet het toevallige eindresultaat van een serie uit de losse pols gemaakte toevoegingen. Ook zal onze analyse aan het licht brengen dat we in een aantal gevallen wel degelijk met toevoegingen te maken hebben, maar dat deze zodanig in de bestaande tekst geïncorporeerd zijn dat we van een geraffineerde integratie en van een uitgeknipte synthese moeten spreken. Voor de bespreking van de meest frappante gevallen zie beneden de *Litteraire analyse van 1:1 – 3:29* en de inleidingen bij 1:28-33; 2:2:8a; 2:8b-15; 2:16-25; 3:1-10; 3:11-17 en 9:7 – 10:11.

4. De logotechnische analyse

Ten einde de getalsstructuur van de tekst op het spoor te komen en overzichtelijk te maken, wordt iedere 'kleinere teksteenheid' in haar diverse componenten uiteengelegd, *verzen* en *zinsdelen*. Voor de vaststelling van de diverse zinsdelen wordt uiteraard rekening gehouden met *sōf pāsūq* en *'atnāh*, die door de masoreten uit de mondelinge traditie ontvangen waren en in de tekst aangebracht werden, en zoveel mogelijk met de andere *distinctivi* en *conjunctivi*. Dit laatste is lang niet altijd mogelijk omdat deze tekens ook functioneren ten behoeve van de metrisch-muzikale voordracht van de tekst. De syntactische eenheden en de metrisch-muzikale eenheden vallen niet altijd samen. We laten ons door de syntaxis leiden bij de vaststelling van de zinsdelen. Bij de onderscheiding van 'hoofdzinnen' en 'bijzinnen' gaan we er van uit dat men in oud-Israël deze twee hoofdtypen van zinnen kende en van elkaar onderscheidde. Een 'hoofdzin', die verbaal of nominaal kan zijn, bevat de hoofdgedachte, terwijl de 'bijzin' deze nader bepaalt. Deze laatste wordt door partikels ingeleid (*kī*, *pèn*, *'šèr*, enz., die als 'conjuncties' functioneren) of staat in appositie bij de 'hoofdzin'. De benamingen 'hoofdzin' en 'bijzin' zeggen alleen iets over de status van de zin; ze zeggen niets over de positie van de zinnen ten opzichte van elkaar (paratactisch of syntactisch).

We komen daarbij voor problemen te staan als de volgende: hoort de infinitief van *qārā*, 'ontmoeten', met *l'* en suffix (*liqrātēnū*) bij de bijzinnen, in de zin van 'om ons te ontmoeten', of functioneert hij als een bijwoord, met de betekenis 'ons tegemoet', bij het werkwoord in de hoofdzin? De systeemdwang van de getalsstructuur, d.w.z. het evidente streven de typische structuurgetallen in de compositieformules te laten voorkomen, leert ons dat beide betekenissen mogelijk zijn. De getalsstructuur stelt ons in staat er achter te komen welke betekenis de auteur er zelf aan heeft gegeven – zie bij 3:1-10 *Opm. 2*.

Een soortgelijk probleem doet zich voor bij *la'šōt*, dat met een object of suffix als zelfstandige bijzin functioneert: 'om ze te doen' (bijv. in 5:1,32 en 6:25), maar zonder object of suffix als een adverbiale bepaling bij het werkwoord *šāmar* gebruikt wordt: 'metterdaad' of 'daadwerkelijk' (bijv. in 6:3 – zie *Opm. 1* bij 6:1-3 en vgl. 8:1). Ook *lēmōr* heeft een ambivalente functie – zie bij 1:6-8 *Opm. 1*.

De partikels *kī* en *pèn* (en andere zoals *hēn* en *hinnē*) hebben een dubbele functie: ten eerste als *interjectie*, in welk geval we met een hoofdzin te maken hebben en ten tweede als *conjunctie*, in welk geval het om een bijzin gaat. Zo moet *kī* als interjectie (assertief) opgevat worden in bijvoorbeeld 4:31,32; 5:26; 6:15; 9:6,19; 10:17,19; 11:7,10 en 22, maar veel vaker elders als conjunctie. Wat *pèn* betreft, komt het heel vaak voor als conjunctie 'opdat niet', 'anders', maar in een aantal gevallen is het een interjectie (waarschuwend) 'wend je af', 'pas op' of (een vrees uitsprekend) 'het zou kunnen gebeuren dat...', een betekenis die niet altijd onderkend wordt (vgl. Gen. 19:19; 26:7,9; Ex. 13:17). In Deut. 1-11 komt *pèn* als interjectie

voor in 4:16,19; 6:15; 7:22,25 en 8:12 – zie daar de logotechnische analyse.

Een typisch verschijnsel bij het betrekkelijke voornaamwoord 'ašer is dat in het geval van bijvoegingen zoals *kol-*, *k'kol-*, 'et- en 'et-kol- deze bijvoegingen onlosmakelijk en dus onscheidbaar met 'ašer verbonden blijven en onder de bijzinnen komen te staan (vgl. bijv. 1:3,30,41; 2:37; 3:21; 4:34; 5:27,28; 7:18 en 9:7). In 11:4a, 5a en 6a is wa'ašer (telkens vóór het werkwoord 'āsā) deel van de hoofdzin – zie de analyse van 11:1-6.

De vaststelling van de 'nadere bepaling' bij de hoofdzin, of bij een woord of begrip erin, is niet altijd even gemakkelijk, omdat deze niet altijd direct herkend wordt. Als algemene regel geldt dat in de 'nadere bepaling' niet additionele informatie staat, maar dat ze een nadere specificatie bevat. Het gaat om een 'appositie', bijv. *hū hērmōn*, 'dit is Hermon' (4:48); *mizrahā*, 'in het oosten' (4:49); *hā'mōrī*, 'de Amoriet' (2:24); 'am *gādōl werab wārām kā'nāqīm*, 'een groot en talrijk volk als de Enakieten' (2:21) en de uitgebreide plaatsbepaling in 1:7. Vaak gaat het om *participia* met lidwoord, die dezelfde functie als een 'ašer-zin hebben, bijv. *hayyōs'im mikkaftōr*, 'die uit Kaftor gekomen waren' (2:23); *ketūbim be'ēšba' 'lōhīm*, 'beschreven door Gods vinger' (9:10) en de serie *participia* in 8:14-16. Typische apposities zijn de lijstachtige nadere specificaties in 4:16b-18; 5:8,14,21 en 22 (zie de desbetreffende analyses).

Naast de syntactische analyse neemt de *inhoudelijke analyse* een belangrijke plaats in. Daarbij wordt de inhoud van de tekst met behulp van diverse aan de inhoud ontleende criteria uiteengelegd, waarvan de voornaamste zijn: 'verhaal en rede', 'handelend subject', 'opdracht en motivering', 'singularis en pluralis', enz. De logotechnische analyse zal uitwijzen dat de auteur ernaar gestreefd heeft ook de inhoud door middel van dezelfde symboolgetallen te structureren en liefst nog de formule die voor de syntaxis werd gebruikt eveneens voor de inhoud te gebruiken. We zullen deze techniek talloze malen tegenkomen. Van 1:6-8 hebben we dat reeds hierboven geconstateerd, maar ook de eerstvolgende perikoop, 1:9-15, is een frappant voorbeeld. De compositieformule is $76 = 59Hz + 17Bz$ en de getalsstructuur van de inhoud volgens het criterium 'handelend subject' ziet er als volgt uit: $YHWH 17 + Mozes 42 + Israël 17 = 76$, zodat we de formule krijgen: $76 = YHWH \text{ en } Mozes 59 + Israël 17$, of $76 = YHWH 17 + Mozes \text{ en } Israël 59$ (zie *Opm. 3* bij 1:9-15).

In dit verband heeft de logotechnische analyse tot de belangrijke ontdekking geleid dat men in het bijbelse Hebreeuws ten aanzien van de transitieve causatieve *Hif'il* scherp onderscheid maakte tussen het *grammatikale* subject van het werkwoord en het *logische* subject van de handeling. Dit betekent dat het object van de transitieve causatieve *Hif'il* het handelend subject is! Zie bij 1:29-33 *Opm. 2*. In de opmerkingen bij de analyses zal ik zulke gevallen steeds signaleren.

Het derde onderdeel van de logotechnische analyse bestaat uit de *vormanalyse*. Dit woord wordt in de beperkte betekenis gebruikt ter aanduiding van de verticale

verdeling van de tekst in twee helften door middel van de versdeler, de 'atnāh, waardoor een 'parallelismus membrorum' ontstaat. Zie bij 1:1-5 *Opm. 4*. We kunnen constateren dat men er naar gestreefd heeft: of om de tekst in twee precies even grote delen te verdelen, of om de hoofdcompositieformule ook in de versdeling zichtbaar te maken, zoals bijvoorbeeld in 1:6-8 (zie boven, en de analyse), of om de versdeling te laten corresponderen met de *versindeling*, waardoor fraaie numerieke chiasmische constructies ontstaan, die we direct zullen bespreken.

5. Compositiemodellen:

Bij de logotechnische analyse van Deuteronomium zijn de volgende onmiskenbare compositiemodellen en structuurpatronen aan het licht gekomen:

i. *Het getalschiasme*. Door de indeling van de tekst in verzen wordt een 'grotere' of 'kleinere' teksteenheid in een aantal delen verdeeld. Aangezien bepaalde verzen, afhankelijk van de inhoud, onderling een samenhang kunnen vertonen, moeten we vaak constateren dat een teksteenheid door de cesuur tussen twee of meer verzen *horizontaal* in twee delen wordt verdeeld. Wanneer de teksteenheid hetzij op grond van hoofd- en bijzinnen, hetzij door de versdeling, hetzij op grond van twee (groepen) handelende subjecten nu ook *verticaal* in twee delen wordt verdeeld, valt de tekst uiteen in vier blokken (a,b,c,d). Als twee diagonaal tegenover elkaar staande blokken hetzelfde aantal woorden bevatten, hebben we een numeriek chiasme. Onze indruk is dat we met een bewuste compositietechniek te maken hebben, waarbij er onmiskenbaar naar gestreefd is de typische symboolgetallen, met name 17 en 26, de chiasmische constructie te laten bepalen (zie bij 1:6-18 de inleiding). Ik heb de volgende modellen ontdekt met ieder een eigen patroon: (i) *abba-patroon*, (ii) *abbc-patroon* en (iii) *abca-patroon*. We laten hier alleen het principe zien – voor bijzonderheden wordt naar de desbetreffende passages verwezen.

(i) het zeldzame *abba-patroon* heeft een volmaakt chiasme:

$$\begin{array}{r} a + b = ab \\ b + a = ba \\ \hline ab + ba = abba \end{array}$$

(zie 3:1-4; 7:2b-6; vgl. 6:1-3; 7:21-24; 8:11-16).

(ii) het *abc*-patroon komt het meest voor:

$$\begin{array}{r} a + b = ab \\ b + c = bc \\ \hline ab + bc = abbc \end{array}$$

(zie 1:16-18; 2:31-37; 3:11-14; 3:21-22; 4:5-8; 4:27-28; 4:29-31; 5:28-31; 5:32-33; 6:16-19; 9:18-19; 9:18-21; 10:6-7; 10:1-11 zonder vss. 6-9; 11:3-5; 11:22-25 en 26-28).

(iii) het *abca*-patroon, frequent in 9-11:

$$\begin{array}{r} a + b = ab \\ c + a = ca \\ \hline ac + ab = abca \end{array}$$

(zie 1:6-18; 1:46-2:1; 3:8-10; 3:21-22; 4:25-26; 6:4-9; 7:7-11; 9:1-6; 9:15-17; 10:3-4; 10:10-11; 11:10-12; 11:22-24 en 26-28).

Het getalschiasme wordt niet uitsluiten aangetroffen in de 'kleinere teksteenheden', maar komt ook in grotere verbanden voor, waarbij het chiasme een *inclusio-functie* heeft. Zo wordt de 'grotere teksteenheid' 3:18-29 door het ingenieuze chiasme dat de begin- en slotperikoop met elkaar op basis van hun 17 zinsdelen vormen, omsloten. In beide perikopen, 3:18-20 en 3:26-29 treffen we 17 zinsdelen aan die exact verdeeld zijn in 7+10 en 10+7 respectievelijk!

$$3:18-20 \quad 7 + 10 = 17$$

$$3:26-29 \quad 10 + 7 = 17$$

De proloog en de slotperikopen van de dekaloo, 5:1-5 en 5:17-22, met elk 17 zinsdelen verdeeld in 7+10 en 10+7 respectievelijk, hebben een identieke functie:

$$5:1-5 \quad 7 + 10 = 17$$

$$5:17-22 \quad 10 + 7 = 17$$

Zie de inleiding bij 3:18-20 en vgl. voor iets dergelijks de inleiding bij 1:46-2:1. Voor de schitterende chiasmische structuur waarmee de dekaloo perikoop 5:1-6:3, omsloten wordt, zie beneden de *Inleiding bij het eerste hoofddeel: Deut. 1-11*.

ii. *Het 7+4-patroon*. Hoewel we dit patroon niet vaak aantreffen in Deuteronomium 1-11, moeten we er toch de aandacht op vestigen. Als model voor de compositie van een tekst hebben we dit patroon onder andere in de structuur van de 22 woorden van 7:13 gevonden - zie bij 7:12-16 *Opm. 2*. Als patroon ter structurering van diverse onderdelen van hoofdstukken 4-11 speelt het echter een onmiskenbare rol. De eerste en laatste 'grotere teksteenheid' (deel één, 4:1-43 en deel zeven, 10:12-11:32) van 4-11 is volgens dit model gestructureerd: 7+3+1 en 7+4 (zie de *Inhoudsopgave* en de *Litteraire analyse van 4:1-43* en die van 10:12-11:32). Dit patroon functioneert als een *inclusio* voor dit deel van het boek. De dekaloo perikoop, 5:1-6:3, is eveneens volgens dit patroon gestructureerd: de dekaloo zelf met zijn proloog (5:1-5) en zijn epiloog (5:22) bestaat uit 7 onderdelen die een schitterende concentrische structuur vertonen, volgens het criterium 'verbod, gebod, paraenese'. De reactie van het volk, van YHWH en van Mozes wordt in 4 onderdelen beschreven (zie de *Litteraire analyse van 5:1-6:3*). Na de dekaloo perikoop wordt dit patroon voortgezet in de twee daaropvolgende 'grotere teksteenheden': deel zes, 6:4-25, dat uit 4 'kleinere teksteenheden' bestaat, en deel zeven, 7:1-26, dat uit 7 'kleinere teksteenheden' is samengesteld (zie ook hier de *Inhoudsopgave* en de desbetreffende literaire analyses). Het feit dat het patroon in dit laatste geval in de omgekeerde volgorde voorkomt, 4+7, maakt dat de 'grotere teksteenheden' die de dekaloo omringen een fraaie chiasmische constructie vormen (zie beneden de *Inleiding bij het eerste hoofddeel: Deut. 1-11*).

Het 7+4-patroon speelt met name in het boek Genesis een belangrijke structurerende rol. Elders heb ik aangetoond dat de introductieformules van de goddelijke redes in dit boek volgens vaste patronen gestructureerd zijn: 7+4 (Gen. 1 en 2), 7+4 (Gen. 3 en 4) en 7+4 (Gen. 6-11), maar dan verder in omgekeerde volgorde: 4+7 (Gen. 12-15), 4+7 (Gen. 16-17), 4+7 (Gen. 18), 4+7 (Gen. 19-21) en vervolgens weer 7+4 (Gen. 22-28), 7+4 (Gen. 31-32) en 7+4 (Gen. 35-48). De 11 gevallen van het werkwoord *qārā* met God als subject, alsmede de 11 gevallen van *lēmōr* als introductie van een door God uitgesproken rede vertonen eveneens dit patroon. Hetzelfde is het geval met de 11 Toledot-formules in Genesis en de 11-tallen in de genealogieën van Gen. 4, 5 en 11.⁴

Buiten het boek Genesis treffen we dit patroon sporadisch, doch onmiskenbaar, aan, bijv. in de stereotype formules met het werkwoord *šiwwā* 'bevelen' in Ex. 39-40,⁵ en in de 11 met

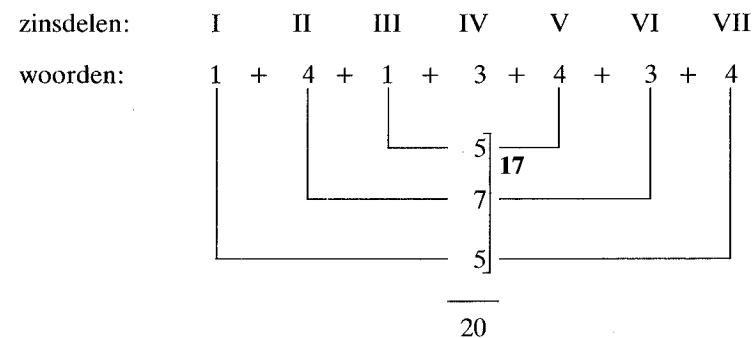
way^ddabbēr gevormde introductieformules van de goddelijke redes in Lev. 1-10.⁶ Voor de betekenis van het getal 11, zie beneden onder 6,c.

iii. *Het dekaloo-model en het pentateuch-model.* Het is opvallend hoe vaak een 10-tal met elkaar samenhangende perikopen en zinsdelen (of woorden) door middel van een natuurlijke cesuur in de tekst verdeeld wordt in 4+6 of 6+4. Er is aanleiding genoeg om van een bewuste compositietechniek te spreken. Schedl noemt dit model voor het gemak het dekaloo-model naar aanleiding van de Tien Geboden verdeeld in 4+6. Voor de herkomst van dit model in samenhang met de tetraktys, zie C. Schedl, *op. cit.*, pp. 38-41 (zie punt vii beneden). Ik verwijs naar deze verdeling in de 10 zinsdelen o.a. in 1:6-7; 1:24-25; 1:44-45; 3:19-20; 3:26-27; 5:2-5; 5:17-21; 5:28-29; 8:7-9; 9:15-16; 10:3-4 enz.; vgl. de 10 'grotere teksteenheden' in 1:6 – 3:29 – zie de *Litteraire analyse van 1:1 – 3:29*. We zullen bij de logotechnische analyse op deze typische verdeling van de 10 samenhangende woorden attenderen, maar het is wel mogelijk dat sommige gevallen op toeval berusten. Onder het *pentateuch-model* verstaan we een perikoop met vijf onderdelen (verzen of zinsdelen), waarvan vier formeel en/of inhoudelijk overeenkomen en met elkaar samenhangen, terwijl het vijfde duidelijk afwijkt. De benaming is ontleend aan het feit dat het boek Deuteronomium, als vijfde onderdeel van de pentateuch, qua vorm en inhoud afwijkt van de tetrateuch. Zie de inleiding bij 1:1-5; 1:29-33; 2:26-37; 3:18-22; 4:15-19; 4:20-24; 4:36-40; 5:7-11; 5:12-14,15,16, enz.

iv. *Het menora-model.* Hier gaat het om een 'grotere' of 'kleinere' teksteenheid die uit 7 onderdelen bestaat, een heel vaak gebruikt compositiemodel. De benaming is ontleend aan het feit dat de structuur doet denken aan de zevenarmige kandelaar. Twee opvallende verschijnselen doen zich bij dit model voor: ten eerste dat de typische structuurgetallen of hun veelvoud vaak te vinden zijn in de som van twee of meer corresponderende 'armen'; ten tweede dat het voornaamste onderdeel, de essentie van de tekst, in het midden staat, met daaromheen twee, al of niet symmetrische, corresponderende delen. Het menora-model heeft een onmiskenbare focus-functie: wat in het midden staat wordt scherp in focus gebracht. Het streven naar 'symmetrie', dat hier tot uitdrukking komt, is één van de meest wezenlijke kenmerken van de oudtestamentische compositiekunst. We treffen het aan in de uit twee helften bestaande *māšāl* (spreuk), in de *parallelismus membrorum* van de poëzie, in de *versdeling*, de verdeling van een bijbelvers in twee delen door middel van de 'atnāḥ' (versdeler, rustpauze), in de zogeheten *concentrische structuur* en in het compositiemodel dat we het *balans-model* noemen, waar-

bij er een mathematisch centrum is met twee exact gelijke delen vóór en na (zie v beneden).

Ter illustratie nemen we het eerste geval in het boek, 1:8, waar de 7 zinsdelen de volgende numerieke structuur hebben:

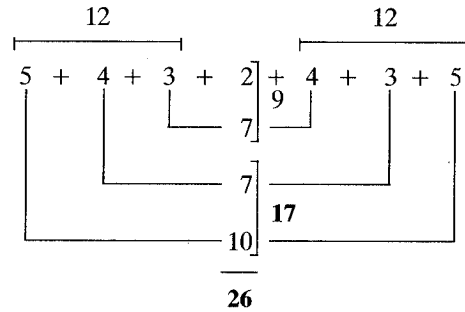

De drie woorden in het centrum, *ur^ešū 'ēt-hā'ārès*, 'en neem het land in bezit', drukken de essentie van YHWHs opdracht aan Israël uit. De som van de woorden er omheen is 17, één van de voornaamste symboolgetallen (zie onder 6,e beneden).

We treffen dit model in het groot aan in de macrostructuur van de 7 'grotere teksteenheden' van de hoofdstukken 4-11 (zie de *Inhoudsopgave* en de *Inleiding bij het eerste hoofddeel: Deut. 1-11*), waaruit blijkt dat hoofdstuk 7 in het centrum staat. De 7 'kleinere teksteenheden' van dit centrum, 7:1-26, vertonen op hun beurt ook een fraaie (in dit geval concentrische!) menora-structuur (zie de *Litteraire analyse van 7:1-26*). Andere voorbeelden van een 'grotere teksteenheid' waarvan de 'kleinere teksteenheden' volgens dit model zijn gestructureerd zijn 4:1-28; 8:1 – 9:6; 9:7 – 10:11 en 10:12 – 11:17 (zie de desbetreffende literaire analyses). Als voorbeelden van 7 samenhangende verzen in een teksteenheid noemen we 1:9-15; 1:34-40 (met een ritmische versindeling!); 2:2-8a; 2:31-37; 3:1-7; 3:11-17, enz. – zie telkens de desbetreffende inleidingen. Voor de andere gevallen verwijs ik naar de inleidingen bij de 'grotere teksteenheden'.

Ook één enkel vers, of een onderdeel ervan, kan deze structuur vertonen, zoals we hebben gezien; verdere voorbeelden zijn: 1:21 (zie bij 1:19-22, *Opm. 2*); 3:21 (zie bij 3:21-22, *Opm. 1*); 5:1 (vgl. de inleiding bij 5:1-5) en 7:13 (zie bij 7:12-16 *Opm. 2*). Bijzonder indrukwekkend is het concentrische menora-model van het uit 26 woorden bestaande arbeidsverbod op de sabbat, 5:14, dat reeds door C.

Schedl is gesignaleerd (vgl. zijn boven reeds genoemde *Baupläne...*, p. 172 en zie beneden de inleiding bij 5:12-16):

Dit menora-model heeft bovendien de vorm van een perfecte balans, een model dat we nu gaan ontdekken.

v. *Het balans-model.* Met deze term duiden we de compositietechniek aan waarbij de kern van een teksteenheid mathematisch exact in het centrum staat, met precies evenveel woorden ervoor als erna. Deze techniek wordt soms, zoals hierboven, in het menora-model toegepast. Een frappant voorbeeld is de structuur van de 7 verzen in 1:34-40 waarbij vs. 37 mathematisch exact in het centrum staat, met 42 woorden ervoor en 42 erna – zie de inleiding bij 1:34-40. Vs. 37 bevat YHWHs beslissing dat Mozes het land niet mag binnengaan. Het is zeer frappant dat de balanstechiek ook in de 7 verzen van de inhoudelijk verwante perikoop 3:23-29 is toegepast, waar vs. 26 het mathematisch centrum vormt met 40 woorden ervoor en 40 erna. In vs. 26 wordt YHWHs weigering Mozes het land binnen te laten gaan meegedeeld! Vgl. de inleiding bij 3:23-29 en bij de eveneens verwante perikoop 4:20-24 (zie 7 beneden).

Dit verschijnsel, dat het belangrijkste element van de tekst mathematisch precies in het centrum van de perikoop staat, is niet aan het menora-model gebonden, maar komt ook los daarvan voor. Het eerste voorbeeld in Deuteronomium vinden we in 1:7, waar niet alleen de 14 woorden van de geografische bepaling exact in het midden staan, maar bovendien de twee woorden *'ères hakk'na'eni* met 26 woorden ervoor en 26 erna – zie bij 1:6-8 *Opm. 3*. Het volgende voorbeeld treffen we aan in 1:19-22, waar de negen woorden in vs. 21 (over YHWHs beschikbaarstelling van het land en zijn opdracht tot inbezitting) mathematisch exact in het centrum

gesitueerd zijn, met 34 woorden ervoor en 34 erna. Verdere sprekende voorbeelden zijn 6:4-5 (vgl. daar *Opm. 3*), 7:5-6 (zie daar *Opm. 1*), 8:1 – 9:6 en 8:11-16 (zie de *Litteraire analyse van 8:1 – 9:6*).

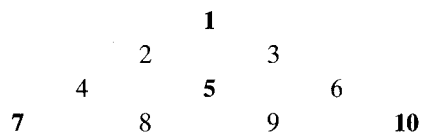
Dit balansmodel heb ik ook aangetroffen o.a. in Psalm 82, waar de uit zes woorden bestaande constatering van de dichter in vs. 5 dat de afgoden 'niets weten en niets begrijpen en in duisternis ronddolen' numeriek op zo een wijze in het centrum staat dat er precies 26 woorden vóór en 26 woorden na zijn. In een mondelinge mededeling heeft dr. R. Oost mij er op geattendeerd dat in Psalm 23 de drie centrale woorden, *ki'attā'immādi*, 'want Gij zijt bij mij', door 26 woorden voorafgegaan en eveneens door 26 woorden worden gevolgd. Frappant is ook dat juist in Zacharia 4:1-14, waar het gaat om het visioen van de gouden *kandelaaar*, vs. 7 met zijn 15 woorden mathematisch in het centrum staat, met 86 woorden ervoor en 86 erna (let op de verdeling van de tekst in twee uit 7 verzen bestaande delen!).⁷

vi. *Concentrische structuren.* De compositietechniek waarbij de tekst zo is geconstrueerd dat hij uit twee delen bestaat die elkaars spiegelbeeld zijn, is reeds lang onderkend. Het is met name in de moderne retorische structuuranalyse dat men in diverse teksten dergelijke symmetrische constructies opspoort. Op basis van de inhoud worden bepaalde 'kerngedachten' en 'trefwoorden' geselecteerd en aan de hand daarvan worden vaak fraaie concentrische patronen gereconstrueerd. Het selecteren van de criteria vindt in het algemeen plaats op basis van de inhoud en niet zozeer op grond van de vorm. Dat brengt mee dat bij zulke reconstructies er een hoge mate van subjectiviteit aan te pas komt met het gevolg dat ze onderling sterk van elkaar kunnen verschillen. De reconstructie van een concentrische structuur is pas objectief als strenge formele criteria kunnen worden toegepast. We zullen ons in de literaire analyse, gezien de grote subjectiviteit, strenge beperkingen opleggen en niet overal proberen concentrische structuren op te sporen, tenzij ze evident zijn (bijv. 7:1-26 – vgl. daar de inleiding), of aan strenge, formele criteria beantwoorden (zoals in het geval van de dekaloo – vgl. de inleiding bij 5:1 – 6:3; zie ook bij 6:20-25).

Voor mijn kritiek op de werkwijze van D.L. Christensen, die op de meest consistente wijze getracht heeft in Deut. 1-11 diverse concentrische patronen te reconstrueren, zie de *Litteraire analyse van 1:1 – 3:29* (vgl. daar voetnoot 4) en voor een kritisch besproken voorbeeld zie de inleiding bij 1:16-18.

vii. *De kleine en de grote tetraktys.* Met de kleine tetraktys wordt bedoeld een compositiemodel met een kern van 55 woorden (het driehoeksgetal van 10, d.w.z. de som van de cijfers 1-10) die duidelijk verdeeld wordt in twee componenten: 23

en 32, en die met een duidelijk herkenbare uitbreiding aangevuld kan worden. Aangezien C. Schedl in zijn *Baupläne des Wortes* dit model adequaat heeft beschreven en er vele voorbeelden van heeft gegeven (zie pp. 40v., 242vv.), kunnen we hier volstaan met de hoofdzaken en met de in Deuteronomium voorkomende gevallen. De cijfers van de dekade werden reeds in de Babylonische en later in de Pythagorische wiskunde zo gerangschikt dat ze een driezijdige piramide vormen, waarbij men de vier cijfers op de vier hoeken (vet) bij elkaar optelde ($1+5+7+10=23$) en de overige zes cijfers, die een zeshoek vormen, op hun beurt bij elkaar rekende ($2+4+8+9+6+3=32$).

Wanneer en hoe de oude Israëlieten de formule $55=23+32$ als compositiemodel hebben overgenomen, is niet met zekerheid te zeggen. Vast staat dat het gebeurd is en wat zeer waarschijnlijk is, is dat men er een nieuwe, eigen vulling aan heeft gegeven (zie beneden onder 6.f).

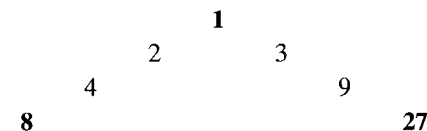
Het eerste geval in Deuteronomium komen we tegen in 1:9-15, waar de rede van Mozes tot de Israëlieten logotechnisch als volgt is gestructureerd:

– Inleiding (vs. 9a)	5	32	55
– Eerste deel van rede (vss. 9b-11)	27		
– Tweede deel van rede (vss. 12-14)		23	
– Relas van Mozes (vs. 15)	21		

De twee onderdelen van de rede beginnen beide met een klacht van Mozes (vs. 9b en vs. 12) en eindigen met een 'ašer-zin. De 21 woorden van het relaas zijn duidelijk te onderscheiden van de daaraan voorafgaande rede en functioneren logotechnisch als uitbreiding bij de kleine tetraktys. De andere gevallen treffen we aan in 3:18-20; 5:6-11; 5:13-15; 5:23-27; 6:10-15; 8:1-6; 8:7-10 en 10:1-5.

De zeldzame grote tetraktys (vgl. C. Schedl, *op. cit.*, pp. 40 en 188-190), eveneens bekend in de Pythagorische wiskunde, is een compositiemodel met de formule $54=36+18$. Deze formule heeft als basis de cijfers 1, 2 en 3, die in het kwadraat en

in de derde macht worden voortgezet om een driehoek te vormen.

De drie cijfers op de hoeken (vet) telde men bij elkaar op: $1+8+27=36$, alsmede de vier cijfers in het midden: $2+4+9+3=18$. Evenals in het geval van de kleine kan de grote tetraktys van een uitbreiding voorzien worden. Welke betekenis men in oud-Israël aan dit model heeft toegekend, is (nog) niet bekend (zie beneden onder 7). Schedl heeft als voorbeeld 5:24-27 beschreven (*op. cit.*, pp. 188-190 en zie beneden mijn logotechnische analyse van 5:23-27). Laten we hier ter illustratie weer gewoon het eerste geval in Deuteronomium nemen, 1:23-28. Als we als criterium het handelen van Mozes en het volk, de verspieters en 'onze broeders' nemen, blijkt dat de tekst is gecomponeerd volgens het model van de grote tetraktys, $54=36+18$, uitgebreid met 26 (zie bij 1:23-28 *Opm.* 2):

– Mozes (vs. 23)	11	36	54
– Het volk (vss. 26-28aa)	25		
– Onze broeders (rest vs. 28)		18	
– De verspieters (vss. 24-25)			

Dit model treffen we naast de genoemde plaatsen aan in 3:26-29; 4:5-8; 4:9-10; 7:7-11 en 9:1-4 (zie daar de analyses).

6. Symboolgetallen als structuurgetallen.

Tot dusver hebben we onze aandacht uitsluitend gericht op de zuiver formele functie van getallen als *tekststructurerende* elementen. Dat is één aspect van de rol van getallen in getalscomposities, een aspect dat door iedereen, die Hebreeuws kan lezen, kan tellen en kan rekenen, gecontroleerd kan worden. Hier gaat het immers om het zuiver technisch gebruik van getallen, iets dat objectief vaststelbaar en verifieerbaar is. In onze getalkritische analyse gaat het uitsluitend om dit

aspect van de structuurgetallen. Er is echter nog een ander aspect aan de rol van getallen, namelijk hun functie als *tekstverdiepend* element. Doordat de structuurgetallen, naar we zeker mogen aannemen, ook symboolgetallen zijn, voegen ze een extra dimensie toe aan de tekst door middel van hun symboliek. Over dit aspect moet ik nu enkele opmerkingen maken. Ik zal het summier moeten houden, omdat er nog heel veel onderzoek op dit gebied gedaan moet worden.

Het is van fundamenteel belang dat we scherp onderscheiden tussen de genoemde twee aspecten van de functie van getallen: enerzijds hun primaire, formeel technische functie bij de vormgeving van de tekst en anderzijds hun additionele functie om de tekst te verdiepen. De structuurgetallen zijn weliswaar symboolgetallen, maar hun primaire functie is volstrekt onafhankelijk van hun symboolfunctie. Dat betekent dat we hun technische functie kunnen vaststellen zonder ook maar iets te hoeven weten van hun symbolische betekenis. Toch is dit tweede aspect heel belangrijk, want het is niet voor niets dat bepaalde getallen zeer frequent figureren – men had er ongetwijfeld een specifieke bedoeling mee. We zijn genooddaakt zover mogelijk de symbolische betekenis van de structuurgetallen te achterhalen ten einde achter hun symboolfunctie te komen. Doen we dat niet, dan gaan we voorbij aan een dimensie van de tekst die de bijbelse auteurs er wel ingelegd hebben. Het feit dat onze kennis hiervan nog een hypothetisch karakter heeft, mag ons er niet toe brengen dit aspect te negeren. Het achterhalen van de symbolische verdieping van de tekst is van grote betekenis voor de exegese. Daarom zal ik mijn verplichting niet uit de weg gaan, maar een poging wagen in de uitleg ook met deze dimensie van de tekst rekening te houden.

Zoals uit de numerieke structuuranalyse zal blijken, wordt de tekst van het boek Deuteronomium op allerlei wijzen beheerst en gestructureerd door een beperkt aantal getallen: naast het getal 10, de priemgetallen 7, 11, 13 en 17 en hun veelvoud. De vraag naar de diepste bedoeling van de auteur met de keus voor bepaalde getallen in bepaalde contexten om aan de tekst vorm te geven, is moeilijk en niet altijd met zekerheid te beantwoorden. De enige weg is om met de kennis, die we van de symbolische betekenis van deze getallen kunnen verkrijgen (die voor een groot deel uit de joodse traditie afkomstig is), de contexten waarin ze functioneren te onderzoeken. Zo kunnen we er achter komen welke getallen in welke inhoudelijke contexten gebruikt werden en kunnen we op grond van hun tekststructureerende functie hun symbolische, tekstverdiepende functie op het spoor komen. Mijn hypothese is dat de vormgeving van de tekst ten nauwste samenhangt met zijn inhoud en dat de inhoud de keus van de vormgevende getallen bepaalt. Op dit terrein is er nog geen onderzoek gedaan, maar ik wil er hier een bescheiden begin

mee maken door, voor zover ik dat kon waarnemen, te laten zien enerzijds dat bepaalde getallen in bepaalde contexten een structureerende, en dus ook een tekstverdiepende functie hebben, en anderzijds dat bepaalde getallen praktisch onafgebroken in de hele tekst van het boek voorkomen en als 't ware in zijn textuur ingeweven zijn. Ik behandel de desbetreffende getallen voor zover doenlijk in hun aritmetische volgorde. Verder maak ik onderscheid tussen primaire symboliek, die een getal op grond van zijn kwantitatieve waarde toegekend heeft gekregen, en secundaire symboliek, die een getal door gemetrie verkregen heeft.

Voor informatie over de symbolische betekenis van getallen in het algemeen, wordt de lezer verwezen naar het werk van L. A. Sniijders, *Het verhaal van de getallen in de bijbel*, Baarn 1984, en naar mijn overzichtsartikel, De numerieke structuuranalyse van de bijbelse geschriften, *NTT* 41 (1987), pp. 1-16, waarin uitvoerig naar andere literatuur verwezen wordt.

a) *Zeven*. De primaire symbolische betekenis van 7 als getal van de volheid, verzaaging, compleetheid en totaliteit mag als bekend verondersteld worden, omdat dit getal veelvuldig en op een opvallende wijze in de bijbel voorkomt en er ook al veel over is geschreven. Op de structureerende functie van 7 met betrekking tot de godsspraakformules in de pentateuch, heb ik gewezen in enkele artikelen in *Vetus Testamentum* 32 (1982), pp. 268-296; 34 (1984), pp. 91-95 en 407-413. Wij zijn dit getal ook tegengekomen in het hierboven beschreven 7+4- en menora-model. In Deuteronomium 1-11 vinden we dit getal eigenlijk overal, maar heel nadrukkelijk aanwezig enerzijds in contexten waarin gesproken wordt over de vervulling van de landbelofte (vaak samen met 11!) – zie de analyses van 1:6-8, 19-22; 2:2-8a, 8b-15, 16-25, 26-37; 3:1-10, 11-17, 18-22, 23-29 en anderzijds in contexten waarin het land in zijn volheid beschreven wordt – zie bij 8:7-10 *Opm. 1* en de inleidingen bij 11:7-9, 10-12 en 13-17. Zie ook de uitleg van 4:34.

Naast het kwadraat, 49, het tienvoud, 70 en het elfvoud, 77, die belangrijke structuurgetallen zijn, dient ook speciaal vermeld te worden het getal 28, het driehoeksgetal van 7 (de som van de cijfers van 1 t/m 7) en het product van de factoren 4 en 7.

b) *Tien*. Ook van dit getal (het driehoeksgetal van 4, dat is de som van de cijfers 1 t/m 4) als het getal van de volledigheid, de perfectie en de volle maat, mag aangenomen worden dat zijn primaire symbolische betekenis bekend is – zie Sniijders, *op.cit.*, pp. 70-75. Een door gemetrie verkregen symbolische functie is mij niet bekend. We treffen het in Deuteronomium niet alleen aan in de dekaloo (10 geboden en het 10x voorkomen van de naam YHWH) en in het hierboven beschreven dekaloo-model, maar opvallenderwijs ook in de laatste 'kleinere lite-

raire eenheid' van de dekalog-perikoop, in 6:1-3 – zie daar de inleiding en analyses. We kunnen de symbolische verdieping het beste opvatten als een herinnering aan de Tien Woorden, de volledige uitdrukking van Gods gebod. Dit getal wordt ook gebruikt in bepaalde series van woorden, formules en stereotype uitdrukkingen, zoals het 10x voorkomende *YHWH* 'lōhēnū zowel in Deut. 1-3 als in 4-6; 10 goddelijke redes in 1-3, nogmaals 10 in 4-26 en eveneens 10 in 27-34; 10x *lēmōr* in verband met het spreken van God in het hele boek; 10x de uitdrukking *bāhār mittōk hā'ēš*, 'op de berg van uit het vuur' in het hele boek; twee series van 10 werkwoorden in 1ste persoon pluralis in de 'wij-stukken' van 1-3 – zie beneden de *Litteraire analyse van 1:1 – 3:29*.⁸

c) *Elf*. Dat dit getal, het eerste van de ketengetallen (11, 111, enz., 22, 222, enz.), een primaire symbolische betekenis heeft, is minder bekend, wellicht omdat deze een afgeleide is. Veel wijst er op dat 11 het getal van de vervulling is. Het is of opgevat als 1 plus, dus meer dan, 10 (het getal van de volle maat) of als de samenstelling van het getal van de volheid, 7, plus het getal van de uitgebreidheid, 4 (vier windstreken!), welke combinatie, 7+4, ik in het patroon van de genealogieën, de *toledot*-formules en de godsspraakformules in Genesis ontdekt heb – zie mijn onder a) genoemde artikelen in *VT*. In Deuteronomium treffen we 11 in combinatie met 7 aan in contexten waarin over de vervulling van de landbelofte gesproken wordt zoals in 1:19-22 met zijn 77 woorden (zie daar de inleiding) en in de uit 770 woorden bestaande tweede helft van het verhaal, 2:16 – 3:29 (zie de *Litteraire analyse van 1:1 – 3:29*). Voorbeelden van 11 als structurelement zijn te vinden in 2:2-8a (YHWH-rede 55 woorden), in 2:8b-15 (YHWH-rede 66 woorden, samen 121 = 11x11), in 2:16-25 (YHWH-rede 121 woorden!), in 3:1-7 (in totaal 110 woorden, in de hoofdzinnen en bijzinnen ieder 55 woorden; 88 woorden in het verhaal en 22 in de YHWH-rede), in 3:18-22 (Mozes citeert 55 woorden), in 3:23-29 (in totaal 99 woorden met 55 in de hoofd- en 44 in de bijzinnen).

Naast deze primaire symbolische waarde heeft het getal 11 ook een door gemetrie verkregen waarde: samen met 15 vertegenwoordigt het de getalwaarde van de naam YHWH, 26 = YH=10+5(=15) + WH=6+5(=11) – zie beneden onder e). Het is niet met zekerheid te zeggen of aan 11 in deze gevallen ook een gemetrie-waarde werd toegedacht. Mogelijk sluit het éne het andere niet uit, want als een gemetrie-waarde bekend was, kunnen we ons moeilijk voorstellen dat deze geen rol heeft gespeeld.

d) *Dertien*. Dit getal is als symbolisch getal minder bekend (Snijders, bijv., geeft er geen aandacht aan) en toch is het één van de belangrijkste bijbelse structuurgetallen. Het ontleent zijn symbolische waarde aan de gemetrie: als de getalwaarde

van 'ēhād, 'één'. Het komt uiteraard als zelfstandig getal voor (vgl. bijv. de analyse van 4:5-8, 21-24 en vooral de *Litteraire analyse van 9:7–10:11!*), maar wordt met name in zijn tweevoud, 26, en in zijn drievoud, 39, gevonden, twee getallen die ieder een eigen gemetrie-waarde hebben en die we daarom afzonderlijk zullen behandelen. Voor combinaties van 13 met andere getallen, zie beneden.

e) *Zeventien en zesentwintig*. Naast 7 en 13 treffen we deze getallen het meest frequent aan als structuurgetallen. Beide vertegenwoordigen in de joodse traditie primair de godsnaam YHWH door hun getalwaarde op grond van de 'kleine' (1+5+6+5=17) en de 'normale' (10+5+6+5=26) telling in de gemetrie. Voor het gemak duid ik 17 en 26 aan als de 'godsnaamgetallen'. De symbolische functie van beide getallen is ongetwijfeld om de naam van God als 't ware in de tekst te leggen en de tekst ermee te verzegelen, om zo de betrokkenheid van God bij het beschreven gebeuren tot uitdrukking te brengen en in de tekst expliciet te maken.

Deze twee getallen komen zo frequent voor dat ze bij een logotechnische analyse onmiddellijk opvallen, niet alleen omdat ze de omvang van de goddelijke redes in de pentateuch bepalen (vgl. mijn bijdragen in *BETL* 68, 1985, pp. 111-126 en in *VTS* 36, 1986, pp. 154-173), maar omdat ze op velerlei manieren door de hele pentateuch heen (en ook daar buiten) structuur geven aan de tekst. Mijn onderzoek bevestigt wat in de joodse traditie over de tora is overgeleverd (vgl. *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 15 (1971), kol. 1241): 'Some said the entire Torah consists of the name of God set in succession ... or interwoven in a fabric...'. De gedachte dat de Godsnaam in de tekst is 'ingeweven' als in een stuk materiaal, is o.a. te vinden in de geschriften van de 13de eeuwse spaanse kabbalist Gikatilla, over wie G. Scholem schreef: 'Es scheint, dass Gikatilla als erster diesen Begriff des Gewebes ('ariga) benutzte, um zu beschreiben, wie der Name Gottes in der Textur der Tora immer wieder vorkommt' (G. Scholem, *Zur Kabbala und ihrer Symbolik*, Frankfurt 1973, p. 62).

Het lijkt me alleszins gerechtvaardigd te concluderen dat men nog in de latere kabbala wel degelijk bewust is geweest van het feit dat de tora een door de godsnaamgetallen beheerste getalscompositie is. Aan het begin van deze eeuw schreef Oskar Goldberg: 'Der Pentateuch ist von Anfang bis Ende ein Zahlensystem, dessen Grundzahlen sich unmittelbar aus den Name JHWH ergeben... als der in Zahlenschrift umgesetzte, entfaltete Name JHWH', hetgeen hij ook illustreerde in zijn boekje *Die fünf Bücher Mosis ein Zahlengebäude*, Berlin 1908, p. 1.

Verder onderzoek zal moeten uitwijzen wat het verschil precies is tussen de twee godsnaamgetallen 17 en 26. Op dit moment is niet te zeggen of ze promiscue gebruikt werden, of dat de keus werd bepaald door de inhoud van de tekst. Beide godsnaamgetallen vertegenwoordigen ook de getalwaarde van *kābōd*, 'heerlijkheid' (*scriptio defectiva*) volgens de twee tellingen, namelijk op grond van de *plaatswaarde* (1-22 voor de 22 letters van het alfabet) en op grond van de *getal-*